

התשמע קולי רחוקי שלי / חובב יחיאלי

”בית יעקב” על ראש חודש אב

דברי ר' יעקב מאיזביצא, בנו של ”מי השילוח”, על פרשיות השבוע יצאו לאור פעמיים: דבריו המוקדמים, משנות ההנהגה הראשונות (תרכ”א-תרכ”ב), יצאו בספר ”בית יעקב” הכולל, שבו מובאות כל פרשיות השבוע בספר אחד. לאחר מכן יצאו מאמרים נוספים באותו שם - ”בית יעקב”, שבו כרך נפרד על כל אחד מן החומשים (רק שלושת הכרכים הראשונים שרדו).

בסוף החלק של פרשיות השבוע ב”בית יעקב” הכולל, מובאות דרשותיו על סדר השנה. בדרך כלל בספרי החסידות הבנויים על סדר פרשיות השבוע מובאות הדרשות על המועדים בין פרשיות השבוע, ואילו כאן מייחד ה”בית יעקב” סדרת דרשות בפני עצמה, מראש חדש ניסן ועד פרשת ’החודש’.

ייחוד נוסף בדרשותיו על סדר השנה, הוא שה”בית יעקב” מייחד דרשות לא רק למועדים כי אם גם לראשי החודשים,¹ וזאת באופן שיטתי (למעט ר”ח אדר). בדרשותיו על ראשי החודשים הוא מתבסס פעמים רבות על ספר יצירה, שבו מובאים מאפייני החודשים בהתאמה לחלקי הגוף, לאותיות, ואף למזלות. נוסף בדרשותיו הוא שם הוי”ה של כל אחד מן החודשים, כפי שקבע אותם האר”י, תוך שימוש בחלקי פסוקים שראשי או סופי התיבות שלהם יוצרים את שם הוי”ה המתאים לאותו חודש.

לרגל הזמן, נעיינ בדרשה לראש חודש מנחם-אב.

* * *

”אשרי אדם שמע לי לשקד על דלתתי יום יום” (משלי ח', ל”ד). איתא בדברים רבה (פ”ז ס”ב): ”אשריו לאדם בשעה ששמועותיו לי”²

¹ מעניין כי הוגה נוסף שהתייחס בשיטתיות לראשי החודשים הוא ר' צדוק מלובלין, שגם הוא מהווה המשך להגותו של ”מי השילוח”.

² כל הציטוטים המובאים במאמר זה, לקוחים מתוך ’בית יעקב הכולל’ דרשה לחודש אב.

התשמע קולי רחוקי שלי

ה"בית יעקב" פותח את דרשתו במדרש המבוסס על פסוק ממשלי. נראה שעיקר חידושו של המדרש הוא בהחלפת המילה 'שומע' שהיא פועל ל'שמועותיו' שהיא שם עצם. נראה שפשוטו של המדרש מבוסס על כך ששמועה היא כינוי ללימודו של אדם (בארמית 'שמעתא' - סוגיא), כך שהדרישה מהאדם היא לא רק לשמוע לה' אלא בעיקר ללמוד תורה לשמו, בהתאם להמשך הפסוק - "לשקד על דלתתי יום יום".

הדרשה להלן אינה עוסקת כלל בעניין לימוד התורה, אלא בעניין השמיעה, ולכן נראה כי ה"בית יעקב" מבין את המילה 'שמועותיו' שבמדרש כ'שמיעותיו'. בקריאה כזו נותר החילוף בין פועל לשם עצם, אולם משמעות החילוף משתנה. התביעה של המדרש מן האדם, לפי קריאת ה"בית יעקב", היא שלא רק ישמע לקול ה', אלא **ששמיעתו** תהיה מוקדשת לה'.

"דהנה בחודש הזה הראיה נתמעטה כי השי"ת מנהג עולמו בלבוש שיוכלו לומר אלהיהם של אלו עזב אותם. אבל לאדם השומע היטב יראה כי השי"ת מביט בהשגחה פרטיות רק לטובת ישראל".

בפיסקה זו מאפיין ה"בית יעקב" את חודש אב ע"פ **האירועים** שהתרחשו בו. השימוש במושג "הראיה נתמעטה" מרמז לכינויו של המקדש - "אורו של עולם" ו"עיניו של עולם" (בבא בתרא ד.). חורבן בית ראשון ושני שאירעו בט' באב, נותנים את התחושה ש"עזב ה' את הארץ", והפקיר את צאן מרעיתו בידי זרים. אך לדברי ה"בית יעקב", תחושה זו היא רק כלפי חוץ, לעיני האדם, ואילו 'אדם שומע היטב' יבחין גם במצב זה בהשגחת ה' על ישראל, הפועלת לטובתם. הצהרה משמעותית זו רלוונטית, כמובן, לכל מצב צרה שבו שרוי עם ישראל, ובייחוד לגלות, אך יש לה גם בשורה לכל אדם השרוי במצוקה וצועק "אלי אלי למה עזבתני".

"והנה לפי דעת האדם יתראה כי בראיה יש כח מפורש יותר מבשמיעה. אבל באמת בשמיעה יש יותר כח. כי הראיה אינה נופלת רק על גוון הדבר כפי שנראה מבחוץ. אבל השמיעה היא שהאדם שומע מעומק כל דבר".

ההבדל בהיוודעות לדרכי ההשגחה בין 'אדם רואה' ל'אדם שומע', כפי שתואר בפסקה הקודמת, נובע מן ההבדל המהותי בין ראייה לשמיעה בכלל.³ הראייה מפורשת וודאית יותר מן השמיעה, העובדות המובאות בפני בית הדין קרויות ראיות, ואילו עובדות מסופקות נקראות שמועות. אך יתרונה זה של הראייה הוא פועל יוצא של חסרונה הגדול - הראייה פועלת על פי נתונים חיצוניים, ואילו השמיעה מגיבה לקול היוצא ממקום פנימי הרבה יותר. יכול אדם לעטות תחפושת ליצן משכנעת, אך כאשר ייסדק קולו תתגלה מציאותו הפנימית. לא בכדי ברגעים מרגשים של התגלות מכסות דמעות את העיניים ומטשטשות את הראייה. גם מבחינת איברי החושים הקולטים את המידע, הרי שהעיין הרואה נמצאת בקדמת הפנים, ואף שקרני האור חודרות דרכה, היא כשלעצמה חסומה. לעומתה, האוזן נמצאת בצדי הראש, ונגישותה למידע נמוכה יותר, אך היא פתוחה ומכניסה את המידע אל עומק הראש.

אם כן, 'אדם רואה' יבין את חורבן הבית כהסתלקות של ה', כיוון שזה מה שנראה במציאות החיצונית, אבל 'אדם שומע' יוכל להבין את עומק המציאות, ויראה את השגחת ה'. כיצד ניתן להיות 'אדם שומע'?

"והנה השם השולט בזה החודש הוא "הסכת ושמע ישראל היום" (דברים כ"ז, ט'). והנה הסכת הוא שהאדם יסתיר עצמו ויצמצם עצמו בחושיו לבלי יביט לעניני עולם הזה. ואז יראה מפורש כי "היום הזה נהיית לעם קדוש". וזה יוכל לשמוע האדם בחדש הזה ביותר. כי החודש הזה מוכן לכך."

בפסקה זו מוסיף ה"בית יעקב" את אפיונו של חודש אב ע"פ שם הוי"ה המתאים לו, היוצא מן הפסוק "הסכת ושמע ישראל היום הזה נהיית לעם קדוש". הוא אינו מדייק רק מן העובדה שהפסוק המתאים לחודש אב מצווה על בני ישראל לשמוע, בהתאם לטענתו לעיל, אלא גם על ההקשר של הפסוק והמשכו -

³ הדברים מבוססים על דבריו של מו"ר הרב רא"ם, בספר "קול דממה". דברי הבית יעקב מצוטטים שם בעמוד 110, אולם ללא התייחסות להקשר של חודש אב.

התשמע קולי רחוקי שלי

רק ע"י השמיעה יודע האדם כי אנחנו "עם קדוש", גם ב"יום הזה" ובחדש הזה שבו נחרב המקדש.

התרומה החשובה של הפסוק היא המילה "הסכת". כדי לשמוע את ההשגחה, נדרש האדם לצמצם את עצמו וליצור מסך. אין צורך להתאמץ ולשמוע, או להכריח את עצמי לראות את דרכי ההשגחה, אלא להיפך, "יסתיר עצמו ויצמצם עצמו בחושיו". כידוע, חושי השמיעה של אדם עיוור מחודדים ביותר, וכן אדם שנכנס לחדר חשוך שומע טוב יותר. הצבת המסך נועדה למנוע מחיצוניות העולם הזה להוליך אותנו שולל, "לכלי יביט לעניני עולם הזה", ולאפשר לנו לשמוע את הקולות הקיימים כבר, ושעד כה לא שמנו אליהם לב. ה"בית יעקב" משנה את חלוקת הפסוק - אל תקרי "הסכת ושמע ישראל: היום הזה נהיית לעם קדש", אלא "הסכת! ו(אז ת)שמע ישראל (ש)היום הזה נהיית לעם קדש". לאור דבריו של הבית יעקב, ניתן לפרש את המשנה המפורסמת "משנכנס אב ממעטין בשמחה" (תענית פ"ד) לא כדרישה להיות עצובים, אלא כדרישה להנמיך את קולות הרקע בכדי לשמוע את הניגון העדין שמאחורי מסך המציאות.

"והן אמת כי שניהם יצרכו לאדם שישמע בעומק וגם יראה ויבין על הלבוש מפורש איך השי"ת עוסק עמו. ואיזה גדול יותר אי השמיעה או הראיה בזה נכלל כל המחלוקת שבש"ס (ר"ה לא, א),"

בפיסקה זו, לכאורה, מקהה ה"בית יעקב" את עדיפות השמיעה על הראיה, באומרו שגם אחרי שמיעה יש להשתמש בראיה. אך אין להבין זאת כך כפיחות במעמד השמיעה, הנה גם בדברו על האדם השומע משתמש ה"בית יעקב" בפועל 'יראה' - "אבל לאדם השומע היטב יראה כי..."; "לכלי יביט לעניני עולם הזה ואז יראה מפורש כי...", ונראה שהדבר אינו בכדי. השמיעה המתוארת כאן אינה מנוגדת לראיה אלא מהווה ראייה אחרת. אין צורך לבטל את הראיה, אלא למנוע מהוודאות שבראייה 'לטשטש את העובדות' ולמחוק את קולות הרקע. השאיפה של ה"בית יעקב" היא להגיע לראיה עדינה, המודעת גם לקולות, לחזור אל מצבו של עם ישראל בהר סיני, שכאשר הגיעו למצב של "רואים את הקולות", זכו לראות את דרכי ההשגחה בצורה הברורה ביותר.

“ועל ידי זה היה האריז”ל מדקדק ומחמיר בעניני בין המצרים ותשעה ימים שבאב, והוא כדי שלא יעורר קטרוג. כי מבואר בשם הרב רבינו דוב ז”ל כי באלו הימים יכול אדם למצוא את השי”ת ולדבר עמו יותר מכל השנה. כמו שהמלך בעת שהוא בביתו צריך השתדלות הרבה טרם יגיע אליו, אבל כשימצאנו בדרך יכול לדבר עמו כל מה שחפץ ואין צריך כל כך השתדלות ויראה. ולכן לאדם המרגיש זאת צריך להחמיר על עצמו לבלתי יעורר קטרוג דלא איכפת ליה בצרות ישראל, ומסתפק במה שהוא מכבר רואה יותר מפורש.”

ה”בית יעקב” מביא את משל ‘המלך בשדה’ הנודע, אך משנה אותו משמעותית. מקור המשל, בכתבי אדמו”ר הזקן, הוא על חודש אלול, ואילו ה”בית יעקב” מחיל אותו דווקא על ימי בין המצרים של חודש אב. יש כאן אמירה חריפה מאד, לא רק ב’חודש הרחמים והסליחות’ ה’ קרוב לעמו, אלא גם בחודשי הדין ו’בין המצרים’ מי ששומע טוב יראה כי ה’ קרוב. ה”בית יעקב” אינו מתייחס לשם החודש, אך קשה להתעלם מכך שהשם ‘אב’ מורה על קירבה עצומה - לא מלך בארמון או בשדה, אלא אבא.⁴

הרחבה נוספת ומשמעותית היא שמקור המשל אומר ש”כשימצאנו בדרך יכול לדבר עמו כל מה שחפץ ואין צריך כל כך השתדלות ויראה”, וה”בית יעקב” מעצים את הנמשל - כיוון שהמלך באמת יותר קרוב, צריך להיזהר מאד מלחשוב ש”לא איכפת ליה בצרות ישראל”.

ההקפדה על הנהגות ‘בין המצרים’ קשורה לפרדוקס-לכאורה שמצוי בהלכות אלו - ההלכה נועדה לקשר את האדם לה’, ואילו הלכות בין מצרים הן הלכות שנוצרו בגלל הריחוק מה’! ה”בית יעקב”, מפרש את דרישתו של האריז”ל, כך שע”י הקפדה על הלכות בין המצרים מכיל האדם בעצמו את הפרדוקס, ומבין כי

⁴ על בסיס ה”בית יעקב” ניתן להוסיף ולדרוש כי החודשים אב-אלול-תשרי הם תהליך רציף שבו ה’ יוצא מהבית הפרטי כאב, והולך בשדה באלול, ולבסוף מומלך כמלך בארמונו בחגי תשרי. הנה כי כן, שם החודש ‘אב’ בנוי על האותיות הפותחות את הא”ב, ואילו ‘תשרי’ מורכב מן האותיות המסיימות את הא”ב, כך ששלשת חודשים אלו מהווים תהליך סגור, מראשיתו ועד סופו.

התשמע קולי רחוקי שלי

גם אם ה' נראה רחוק, הרי שרק "האדם יראה לעינים". זלזול בהלכות אלו עלול לעורר קטרוג, כיון שהוא נובע מתפיסה לפיה ה' רחוק בעת צרה.

"וזה דאיתא בספר יצירה (פ"ה מ"ח): "המליך אות ט' בשמיעה וקשר לו כתר וצירפן זה בזה, צר בהם אריה בעולם ואב בשנה, וכוליא שמאלית בנפש זכר ונקבה". על זה רומז אות ט' דמבואר בזה"ק (תרומה קנ"ב). כי במקום שאות ט' נראה אין שם מיתה. וזה רומז על שלא פסק אהבת השי"ת. וגם אריה מורה בכל דבר על כח האמצעי כדאיתא בגמרא זבחים (נט,ב): "והאראיל שתיים עשרה" וכו', מלמד שמהאמצע הוא מודד."

בסיום דרשתו מביא ה"בית יעקב" את דברי ספר יצירה על חודש אב, הקושר אותו לאות ט', לחוש השמיעה, למזל אריה, ולכליה השמאלית. על חוש השמיעה נכתב רבות בדרשה, וכאן מסביר ה"בית יעקב" גם את שאר הקישורים בקצרה. ע"פ הזוהר, במקום שנראית האות ט' אין מוות, וזה הוא אופיו של חודש אב - לעיניים נראה כי "אלהיהם של אלו עזב אותם", אך 'אדם שומע' יראה כי אין כאן מוות, אולי הגוף החיצוני נראה הרבה פחות טוב, אך הלב עודנו פועם - "וזה רומז על שלא פסק אהבת השי"ת".